

דתישבו

פרשת חקת, תשע"ז, מספר 1226

נסי נחל ארנון – מה בין התלמוד לבין רש"י? יואל אליצור

"כגון". ומה טעמם של הברייתא והפוסקים? נראה לי, שלדעתם העיקר הוא שכל דבר שהנפש מתפעלת ממנו – ייזכר עליו שם ה'. אסור לאדם מישראל להסתפק ב"כמה יפה", או "מדהים" או "מה נאה אילן זה". בכל דבר הוא מצווה לראות את יד ה' שאין עוד מלבדו, ולתת שבח והודיה לפני המקום. וכשם ששנינו "על ההרים ועל הגבעות ועל הימים ועל הנהרות ועל המדברות" אומר ברוך עושה בראשית" (שם משנה ב), והמשנה כללה בכוונה גם גבעות כדי שלא תישמר הברכה רק להר האוורסט או לנהר המיסיסיפי, כך עליך להודות לה' על נסיו בלי חקירה מדעית דקדקנית, בכל מקום שבו מזכירים את הנפלאות שראו אבותינו.

מניין שהיו נסים בנחל ארנון? כאן נצטרפו כנראה סברה וגזרה שווה. נאמר בנחל ארנון: "אֲזַיִר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת", וסברה היא שכשנגאלים מצרה יש לומר שירה (פסחים ק"ז ע"א). מלבד זאת, יש כאן גם הקבלה ל"אֲזַיִר מִשֶּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת", שנאמר בנסי ים סוף. השירה של נחל ארנון כוללת ביטויים פיוטיים הקשים מאד להבנה, כגון: "אֶת וְהַבְּסוּפָה וְאֶת הַנְּחָלִים אֲרִנּוֹן, וְאֲשֶׁד הַנְּחָלִים אֲשֶׁר נָטָה לְשֶׁבֶת עַר וְנִשְׁעַן לְגִבּוֹל מוֹאָב", ואלו נתפרשו על ידי חכמים כמתארים מעשי נסים.

וזה הוא סיפור המעשה לפי האגדה שבתלמוד הבבלי:

תנא "את והב" שני מצורעים היו והיו מהלכין בסוף מחנה ישראל. כי הוּו קא חלפי ישראל אתו אמוראי עבדי להון נקירותא וטשו בהון. אמרי כי חלפי ישראל הכא נקטלינון, ולא הוּו ידעי דארון הוה מסגי קמייהו דישראל והוה ממיק להו טורי מקמייהו. כיון דאתא ארון אדבקו טורי בהדי הדדי וקטלינון, ונחת דמייהו לנחלי ארנון. כי אתו את והב חזו דמא דקא נפיק מביני טורי, אתו ואמרי להו לישראל ואמרו שירה. היינו דכתיב: "ואשד הנחלים אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב".

התלמוד מצטט ברייתא אגדית קצרה (בעברית): "את והב שני מצורעים היו והיו מהלכין בסוף מחנה ישראל",² ומרחיב ומספר (בארמית):

המשנה בפרק האחרון של מסכת ברכות פותחת: "הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל, אומר ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה".

בתלמוד הבבלי (נד ע"א) מובאת ברייתא המפרטת:

תנו רבנן: הרואה מעברות הים ומעברות הירדן, מעברות נחלי ארנון, אבני אלגביש במורד בית חורון, ואבן שבקש לזרוק עוג מלך הבשן על ישראל, ואבן שישב עליה משה בשעה שעשה יהושע מלחמה בעמלק, ואשתו של לוט וחומת יריחו שנבלעה במקומה - על כולן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום.

רשימת האתרים כוללת את מעברות הירדן וחומת יריחו, שנסייהם מפורשים במקרא ואתריהם ידועים במשך הדורות, יחד עם האבן שישב עליה משה הנמצאת במקום שומם במרחק גדול מאד מכל יישוב, וגם אינה נתון נופי גדול הנראה למרחוק, ומי יכול להישבע על אבן כל שהיא שהיא-היא האבן שישב עליה משה? עוד יותר מתמיהה הזכרת האבן, או לפי הגמרא בהמשך - ההר שגדלו ג' פרסאות, שאותו רצה עוג מלך הבשן להשליך על ישראל - זוהי אגדה הרחוקה יותר מעשר פרסאות מפשוטו של המקרא.

כל הפוסקים המפורסמים - בעל הלכות גדולות, הר"ף, הרא"ש, הטור והשולחן ערוך - העתיקו את הברייתא כלשונה, ולא הוטרדו מהשאלות החקרניות. יחיד הוא הרמב"ם (הלכות ברכות י, ז) שעקף באלגנטיות את הבעיה:

הרואה מקום שנעשו נסים לישראל, כגון ים סוף ומעברות הירדן, אומר: ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם שעשה נסים לאבותינו במקום הזה, וכן כל מקום שנעשו בו נסים לרבים.

הרמב"ם לא כתב מילה של התנגדות או בקורת, אבל הביא רק מה שמפורש במקרא והוסיף

* פרופ' יואל אליצור עוסק בלשון עברית, מקרא ולימודי ארץ ישראל. הוא חבר באקדמיה ללשון העברית ובוועדת השמות הממשלתית, ולימד במכללה ירושלים, במכללת הרצוג ובאוניברסיטה העברית.

¹ אין לברייתא מקבילות מחוץ לבבלי. שמעתי בשם פרופ' ישעיהו גפני שסיבת הדבר עשויה להיות חששם של בני ארץ ישראל מאתרי יריחו והירדן, שהפכו לאתרים נוצריים מובהקים. הבבליים, לעומתם, יכלו להישאר במישור התיאורטי.

² המצורעים של הבבלי (ששמותיהם המוזרים הם 'את' ו'הב' והם הולכים 'בסופה' היינו בסוף המחנה) הם אולי ההשתקפות של הנבואה: "וְאֲרַבְעָה אֲנָשִׁים הָיוּ מְצֻרְעִים" (מל"ב ז). רק המצורעים שמחוץ למחנה מסוגלים לראות את

על הנס, אך מנסה לבסס אותם על פירוש לשוני סביר של המילים. לכן אין הוא יכול לקבל ש"את" ו"הב" הם שמות אנשים, ו"סופה" הוא סוף המחנה (כבבלי), וגם לא את התנחומא, שכנראה דרש "את" (והב) ו"את" (הנחלים) כאותות (היינו ניסים). רש"י מנסה להסביר את המילים על פי כללי הלשון: והב = יהב, סופה = ים סוף (כך כבר בתנחומא), אשד = שפך (הדם). דברי רש"י מבוססים, כאמור, על מדרש תנחומא,⁴ אבל שונים ממנו בפרטים אחדים.⁵ החשוב והמשמעותי שבהם הוא השמטה של קטע שלם מתוך התנחומא: "כיון שהגיעו ישראל לאותו מקום לא הצריכן הקב"ה לירד למטה לאותו הנחל אלא רמז להרים ונכנסו שדיים של הר זה לתוך המערות ומתו כולם והקיפו ההרים זה לזה ונעשו דרך כבושה ולא נודע איזה נסמך לחבירו".

הרב ישעיהו הדרי אוהב בשיעוריו להשתמש בביטוי: "רש"י קונה את המדרש בשינוי".⁶ במקרה שלנו - מה בין הבבלי והתנחומא ובין לבין רש"י?

לפי התנחומא, הקב"ה עשה כאן נס מיוחד לטובת הצלת ישראל. הוא רמז להרים ונכנסו שדיים לתוך המערות, ומתו כל האמוריים האורבים לישראל. לפי הבבלי היה לישראל "סידור קבוע" עם הקב"ה - נס תמידי של הנמכת ההרים.⁷ על ידי השמטת הקטע מן התנחומא

כשעמדו ישראל לעבור באו האמוריים, עשו להם מנהרות ונחבאו בהן. אמרו כשיעברו ישראל כאן נהרגם, ולא היו יודעים שהארון הולך לפני ישראל וממך להם את ההרים לפנייהם. כיוון שבא הארון נדבקו ההרים זה לזה והרגום, וירד דמם לנחלי ארנון. כיון שבאו את והב (שני המצורעים) וראו את הדם שהוא יוצא מבין ההרים, באו ואמרו לישראל ואמרו שירה. זהו שנאמר "וְאֶשְׁד הַנְּחָלִים אֲשֶׁר נָטָה לְשֶׁבֶת עַר וְנִשְׁעַן לְגִבּוֹל מוֹאָב".

רש"י ביאר כאן את פרטי האגדה התלמודית, אבל בפירושו לתורה בחר לספר את המעשה בגרסה אחרת, המבוססת על מדרש תנחומא, אבל שונה גם ממנה, כפי שנסביר להלן.

זו לשון רש"י על התורה:

את והב - כמו את יהב, כמו שיאמר מן יעד ועד, כן יאמר מן יהב והב. והול"ו יסוד הוא, כלומר, את אשר יהב להם הרבה נסים בים סוף: ואת הנחלים ארנון - כשם שמספרים בנסי ים סוף, כך יש לספר בנסי נחלי ארנון, שאף כאן נעשו נסים גדולים. ומה הם הנסים? ואשד הנחלים - תרגום של שפך אשד. שפך הנחלים שנשפך שם דם אמוריים שהיו נחבאים שם, לפי שהיו ההרים גבוהים והנחל עמוק וקצר³ וההרים סמוכים זה לזה, אדם עומד על ההר מזה ומדבר עם חברו בהר מזה, והדרך עובר תוך הנחל. אמרו אמוריים: כשיכנסו ישראל לתוך הנחל לעבור, נצא מן המערות בהרים שלמעלה מהם, ונהרגם בחצים ואבני בליסטראות. והיו אותן הנקעים בהר של צד מואב ובהר של צד אמוריים היו כנגד אותן נקעים כמין קרנות ושדים בולטין לחוץ. כיון שבאו ישראל לעבור נדעזעו ההר של ארץ ישראל, כשפחה היוצאת להקביל פני גבירתה, ונתקרב לצד הר של מואב ונכנסו אותן השדים לתוך אותן נקעים והרגום.

וזהו "אשר נטה לשבת ער", שההר נטה ממקומו ונתקרב לצד גבול מואב ונדבק בו, וזהו "ונשען לגבול מואב". ומשם בארה - משם בא האשד אל הבאר. כיצד? אמר הקב"ה: מי מודיע לבני הנסים הללו? המשל אומר נתת פת לתינוק הודיע לאמו. לאחר שעברו חזרו ההרים למקומם והבאר ירדה לתוך הנחל והעלתה משם דם ההרוגים וזרועות ואיברים ומוליכתן סביב המחנה וישראל, ראו ואמרו שירה.

רש"י כדרכו מתרחק מפירושים מדרשיים הבנויים על מדרש לשון מופלג. הוא מביא את המדרשים

⁴ שלושה עדים עיקריים יש כאן לתנחומא - תנחומא הרגיל, תנחומא בובר ובמדבר רבה, ואינם שונים בהרבה זה מזה.

⁵ בין ההבדלים: א. רש"י השמיט נתון גיאוגרפי ארץ-ישראלי שלא היה משמעותי עבורו, למרות שהוא נזכר בכל גרסאות התנחומא: "אדם עומד על ההר מזה ומדבר עם חברו בהר מזה והוא רחוק ממנו ז' מילין" (המרחק הזה נכון בשטח. הכוונה היא לדרך האורך הראשית הבאה מדיבון ומתפתלת רבות במדרונות התלולים של נחל ארנון). ב. רש"י הוסיף את המשל: "נתת פת לתינוק הודיע לאמו" (על פי שבת י ע"ב). מצד שני, יש להעיר כי השימוש במילה "שדיים" לתיאור הבליטות שבסלע הוא מלאכותי, ואינו מוכר במקומות אחרים; התנחומא הכניס את המילה כפירוש מדרשי ל"אשד הנחלים". רש"י פירש את "אשד" פירוש אחר, ובכל זאת השאיר את ה"שדיים" במקומם, כתוספת תמורה מבארת: "קרנות ושדים".

⁶ וראו י' עופר, "הסתייגות סמויה ממדרשים בפירושי רש"י לתורה", עיוני מקרא ופרשנות ת, מנחת ידידות והוקרה לאלעזר טויטו, בעריכת ש' ורגון, ע' פריש ומ' רחמי, רמת גן ואלקנה תשס"ח, 279-291.

⁷ התנחומא הארץ-ישראלי המיטיב לתאר את הקניין של נחל ארנון, ומכיר היטב את הדרך המתפתלת החוצה אותו, לא היה יכול להציג תיאור כמו של הבבלי, כיוון שנחל ארנון מתחת בין מישורים, ובמציאות השטח - הנמכת הרים לא הייתה יכולה לפתור לישראל שום בעיה.

מה שכל ישראל אינם רואים [הערת פרופ' יוסף עופר].

³ "קצר" במובן "צר" הוא שימוש לשון אופייני לרש"י. שרשיו במקרא והוא מצוי במקורות חז"ל (נ' ברוזניק, "מלשון חכמים ללשון מקרא", בית מקרא לז [תשנ"ב], 208-210 שם הפניות).

נדמה לי שאפשר לקבל כאן מרש"י שיעור חשוב: הדרך לירושת הארץ רצופה מכשולים, אבל לא כדאי להרבות בהסתבכויות אֶתם, ואסור להתמהמה. כשמתקדמים לירושת הארץ בביטחון, מתוך שמחה ושירה, הארץ קופצת בעצמה לקראתנו, וקניונים עמוקים ומסוכנים מתבטלים מאליהם.

חידד רש"י את דברי המדרש, והפך את הנס לסוג של טבע: הקב"ה לא התערב כלל; ההר של ארץ ישראל הוא שזינק לקראת ישראל, כשפחה היוצאת להקביל את פני גברתה, ואז כבדרך אגב חוסלו האויבים וישראל התקדמו בדרך ישרה, בלי לדעת אפילו אלו תהומות נחסכו מהם.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף